

Олександр Карпенко

ВЕРБА
В ПУСТЕЛІ
ДУХОВНІ СКАРБИ
УКРАЇНСЬКОГО СВІТУ

Справжня історія

Харків
«Фоліо»
2024

Частина перша
УКРАЇНСЬКІ ЄРУСАЛИМИ

ШЛЯХ ДО ТАРАСА

Окрім Чернечої гори у Каневі, є ще одне святе місце на Землі, де живе дух нашого Кобзаря, — місто Форт-Шевченко в Казахстані. Тут з 1850 до 1857 року за наказом царя він відбував тяжке покарання рекрутчиною за свої волелюбні вірші. На горі Курганташ збереглися залишки Новопетровської фортеці, де служив Тарас, а внизу, в долині, розкинулась єдина оаза Мангишлацької пустелі — парк імені Тараса Шевченка, в центрі якого розташований музей, присвячений його перебуванню у цих краях.

Біла гора

Тут буває не так багато українських паломників, як у Каневі, бо світ неблизький, та все ж їдуть на зустріч із Тарасом, наче прочани до Єрусалима. Щоправда, сміливців повторити його шлях з Астрахані до Тюпкараганської затоки у блаженському рибальському човнику через розбурханий Каспій не знаходиться — добираються давно прокладеним сучасним маршрутом із півдня: спершу літаком до Актау, центру Мангистауської області, а потім до Форт-Шевченка. Тоді як Тарас прибув сюди з північного заходу.

Місто Актау (колишнє Шевченко) — типове поселення радянських енергетиків. Чимсь нагадує нашу сумнозвісну Прип'ять. І не дивно, бо в шістдесяті-сімдесяті роки будувалися десятки промислових селищ за типовими проектами. Містоутворюючим об'єктом був потужний гірничо-збагачувальний комбінат, який об'єднував чотири уранові рудники. Але де взяти воду в цій пустелі? Для цього збудували унікальний опріснювач морської води, серце якого — ядерний реактор на швидких нейтронах. Та поки пішла перша вода, піонерам цих піщаних пустель — молодим людям віком до 30 років — довелося ой як несолодко. Жили у вагончиках, наметах, потерпали від жажливої спеки (40-50 градусів за Цельсієм), пилових бур, безводдя, побутових незручностей. Про кондиціонери тоді ще й не знали. Вдень охолоджувалися в морі, а вночі вкривалися мокрими простирадлами, котрі вранці перетворювалися на зашкарублі соляні панцири, які важко було віддерти від тіла. Побутові вигоди замінювали гасла на кшталт «Дайош!», «Корчагінці 1960-х — упереді!». Словом, ентузіазму, романтики не бракувало, всі вірили в те, що своїми руками створять диво — зведуть посеред пісків місто-сад. Національний склад будівельників був в основному українсько-російсько-білоруський. Українців найбільше. «Нас гріло рідне слово — Шевченко. Між нами навіть приказка ходила: "Тарас терпів і нам велів"», — згадує ветеран Олександр Артеменко.

У середині 1970-х місто Шевченко набуло сучасних обрисів і справді стало садом — живим пам'ятником нашому Кобзареві. Це, напевне, єдине місто на планеті, де немає вулиць як таких, замість них квартали, позначені цифрами. Адреса складається з трьох цифр: номерів кварталу, будинку, квартири. Наприклад, 5-10-12. Наче номер телефону. У кожній квартирі по три крани — для гарячої, питної і технічної холодної води. Тривалий час, аж до 1990-х, тут не видно було літніх людей.

Пам'ятник Кобзарю в Актау

Самі молоді обличчя і дитячий щебет. Чи постраждало довкілля від ядерної індустрії? «Та ні, — каже місцевий українець Володя Лісниченко, — риби хоч греблю гати, а на березі моря часто можна бачити каспійських тюленів».

Проте на початку 1990-х, коли закрились уранові рудники і катастрофічно зросло безробіття, мешканці стали полишати місто. Ще б трошки — і його спіткала б доля Прип'яті, міста-привида. Під час тієї кризи воно втратило своє українське ім'я і дістало казахське — Актау (Біла гора). Зрештою, це відповідало реаліям, адже більшість українців виїхала, і їх замінили казахи. На щастя, закордонні інвестори наприкінці 1990-х відкрили нові нафтопромисли на морському шельфі. Місто стало відроджуватися, багатіти і поступово перетворюватися на такий собі казахстанський Дубай. Наче гриби після дощу ростуть сучасні офіси, на вулицях повно дорогих іномарок, люди гарно, зі смаком вбрані, ціни в магазинах і готелях шалені, що свідчить про високі заробітні плати жителів та

Українська громада Актау на сторожі Тарасової пам'яті та української пісні

присутність іноземців. Є тут нечисленна, але дружня українська громада на чолі з Тетяною Лісниченко. Наші єдинокровні брати і сестри стоять у цьому суворому краї на сторожі Тарасової пам'яті та української пісні.

Нитка Аріадни

Кінцева точка моєї мандрівки — місто Форт-Шевченко, що лежить за 150 кілометрів од Актау на узбережжі Каспію, біля підніжжя плато Курганташ. Добратися туди можна лише на таксі або автостопом. Дорога пряма, як стріла, і одноманітна та довга, як пісня акина. Сіра мертва пустеля. З часів Шевченка тут майже нічого не змінилося, хіба що з'явилися стовпи електропередачі та жовта труба газової магістралі, котра біжить уздовж дороги, наче нитка Аріадни. Автошлях давно не ре-

монтували: весь у вибоїнах і «пухирях», які, певно, утворилися через палюче сонце. Така дорога вела донедавна й до Канева. Ну чому всі дороги до Тараса такі тяжкі? Але водій Мурад діє за принципом: «Більше газу — менше ям». Отож його нова «То-йота» летить, майже не торкаючись землі. Часто трапляються обіч табуни коней і верблюдів. Що вони тут їдять? Верблюжу колючку, караган-траву, саксаул, пояснюють попутники. Розповіли також, що ці тварини пасуться в пустелі без нагляду, а ввечері самі знаходять свій двір, куди їх тягне материнський інстинкт та потреба у доїнні. Самці, втім, можуть блукати в пустелі по пів року, проте все одно рано чи пізно за якимись лише їм відомими орієнтирами повертаються додому. Окрім свійської живності пустелю населяє багато дикої — вовки, лисиці, піщані хом'ячки, тушканчики, миші, сайгаки, архари, змії, скорпіони. Отож лише на перший погляд здається, що місцевість мертва. Ось нарешті стела у формі триумфальної арки: «Форт-Шевченко».

Форт-Шевченко

Було надвечір'я, сонце вже майже занурилося в Каспій, виднілася лише його червона маківка з кількома променями, наче руки потопельника здіймаються до неба. Чимсь це містечко нагадує українське село. З тією лише різницею, що у нас повертаються із пасовища корови, а тут — верблюди. Якщо дивитись у той бік, з якого прибув Тарас, то плато

В'їзна брама у місто Форт-Шевченко

Курганташ буде праворуч. На одній із його гір казахи збудували пам'ятник двом національним героям — батирам Ісі Тиленбайулі і Досану Тажиулі, котрі 1870 року очолили перше народне повстання у Казахстані проти імперії. Деякі дослідники стверджують, що це — сходи зерен правди, посіяних у цій пустелі Тарасом, якого з давніх-давен тут називають акином Терези, тобто поетом Справедливості. Невдоволення кочівників було викликане збільшенням покибиткового податку з півтора карбованця до трьох. Спочатку старійшини звернулися до пристава Закаспійської області полковника Рукіна з клопотанням зменшити непосильний податок. Той відповів відмовою. Вибухнуло повстання, яке тривало три роки. Для приборкання непокірних киргизів (так тоді росіяни чомусь називали казахів) Рукін залучив гарнізон форту Олександрівського (до 1857 року — Новопетровська фортеця). В результаті військової операції (найбільшої в історії цього формування) народне повстання було жорстоко придушене, ватажків страчено, учасників заслано до Сибіру. Форт виконав свою місію каральної десниці імперії.

Дуже цікава подальша історія краю. Після 1870-го стала забудовуватись і долина в півніжжі Курганташу. 1896 року селище, яке тут виросло, дістало назву Форт-Олександрівськ на честь тодішнього царя Олександра. Довго не могла тут пустити коріння радянська влада, бо кочове населення відмовлялось розуміти політграмоту, в пустелі часто спалахували криваві сутички між продзагонами, чекістами з одного боку та пастухами — з іншого. В цю катавасію у 1918–1919 роках втрутилися ще й англійські інтервенти, які намірились облаштувати в Тюпкараганській затоці свою військово-морську базу. Але для цього їм треба було взяти Форт-Олександрівськ, зайнятий червоноармійцями. Після тривалої гарматної перестрілки заморські гості відступили. 1939-й — нова віха в істо-

рії селища: з нагоди 125-річчя Тараса Шевченка його назвали Форт-Шевченко...

Ще світилися вікна Форт-Шевченківського акімату (міської ради). А ну ж бо зазирну на цей вогник. Пощастило. Акім (голова міськради) Амангали Нурдаулетов був на місці. Радо прийняв гостя з України. Молодий, ще немає тридцяти. Хоч за плечима — кілька вишів та значний досвід роботи в державних установах. Пригостив чаєм і почав розповідати про населений пункт, якому нещодавно виповнилося 167 років. Цього року він набув статусу міста. Якщо в часи Шевченка біля підніжжя Курганташу стояло лише кілька бідняцьких юрт (які періодично кудись зникали) та літній будиночок коменданта фортеці Іраклія Ускова, то зараз тут понад 1100 будинків, більшість із яких одноповерхові, 5800 мешканців. Є школа, лікарня, мечеть, три комунальних господарства, прикордонна застава. Міському акімату підпорядковані також селища Баутіно і Аташ. Форт Шевченко — центр Тюпкараганського району, жителі якого працюють переважно на іноземних нафтопромислах, у порту, в соціальній сфері, на комунальних підприємствах. «У нас бідняків нема, всі живуть заможнo», — гордо заявив акім. Зрештою, це було видно з великої кількості верблюдів та автомобілів, які щодня запруджують вулиці населеного пункту. Таким чином, місто за 167 років зробило солідну економічну і політичну кар'єру.

«Готуємося до чергової річниці від дня народження Шевченка, плануємо здійснити до цієї дати реконструкцію парку біля музею. Хочемо також дружити з Каневом, побувати на Чернечій горі», — сказав акім.

Ще кілька зустрічей того і наступних днів переконали мене, що Форт-Шевченко — це місто любові до нашого Кобзаря і українців загалом.

ЗМІСТ

Частина перша. Українські Єрусалими	3
Шлях до Тараса	3
Лічу в неволі дні і ночі...	10
Оаза під горою	19
Хранителі Курганташу	26
Аграрний світ Дениса Ковальського	35
Тарас і Лео	44
Горлиця над Алазанською долиною	54
Криниця на Святій Горі	72
Останній день і вічне життя гетьмана	95
Воскресіння у пісні	115
Частина друга. Птахи душі	125
Доля подала йому знак, або один день у музеї Василя Стуса	125
Про що співають мар'янівські верби	139
Тріумф Роксолани	152
Три гори Івана-Валентина Задорожного	161
Голос лемківської ватри	181
Український музей тисячоліття	192
Місія рушія, або лицарі українства	211
Прибулець із місяця	224

Частина третя. Відродження героїв	239
За двадцять хвилин до безсмертя	239
Ворота до пекла	247
Місто паперових квітів	257
Сталь і ніжність	265
Мій Кобзар	272
<i>Про автора . . . . .</i>	<i>281</i>